

**O'RTA OSIYO MAMLAKATLARI: BUXORO VA
AFG'ONISTON DAVLATLARINING XVIII -ASR 2-YARMIDAGI
SIYOSIY,IJTIMOIIYALOQALARI**

*Ergashev Avaz Amonovich,
Buxoro davlat universiteti "Jahon tarixi" kafedrasi o'qituvchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.011>*

Kalit so'zlar: Durraniy, "Turkiston paketi", Janubiy Turkiston, siyosiy raqobat, tashqi siyosat, tinchlik, elchilik, markaziy hokimiyat, o'zaro kurash, ziddiyat, barakzoy, sulola almashish

Annotatsiya: Ushbu maqolada Afg'oniston davlatining tashkil topishi va Janubiy Turkiston (Shimoliy Afg'oniston)dagi Buxoro amirligi va o'zbek bekliklari o'rtasidagi o'zaro siyosiy qarama-qarshiliklar, bu hududlar uchun olib borilgan kurashlar, XVIII-asrning ikkinchi yarmi aniqlangan Buxoro-Afg'oniston mojarosining o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

**CENTRAL ASIAN COUNTRIES: POLITICAL AND SOCIAL RELATIONS
BETWEEN THE STATES OF BUKHARA AND AFGHANISTAN IN THE
SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY**

*Ergashev Avaz Amonovich,
teacher of the «World History» department of Bukhara State University*

Key words: Durrani, «Turkistan package», South Turkestan, political competition, foreign policy, peace, embassy, central authority, mutual struggle, conflict, barakzoi, exchange of dynasties.

Abstract: In this article, the formation of the Afghan state and the mutual political conflicts between the Bukhara Emirate and the Uzbek principalities in South Turkestan (Northern Afghanistan), the struggles for these territories, the second half of the 18th century specific features of the identified Bukhara-Afghanistan conflict are described.

**СТРАНЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВАМИ БУХАРА И АФГАНИСТАН ВО
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА**

*Эргашев Аваз Амонович,
преподаватель кафедры «Всемирная история» Бухарского государственного
университета*

Ключевые слова: Дуррани, «Туркестанский пакет», Южный Туркестан, политическая конкуренция, внешняя политика, мир, посольство, центральная власть, взаимная борьба, конфликт, баракзoi, обмен династиями.

Аннотация: В данной статье рассматриваются образование Афганского государства и взаимные политические конфликты между Бухарским эмиратом и узбекскими княжествами в Южном Туркестане (Северный Афганистан), борьба за эти территории, особенности второй половины XVIII в. Описан выявленный бухаро-афганский конфликт.

1. Kirish. XVIII-asr o'rtalarida O'rta Osiyo hududida ulkan o'zgarishlar ro'y berdi, bu O'rta Osiyo xonliklari uchun jiddiy xavf tug'dirdi. Boshqa tomondan, Eronda katta hokimiyatga ega bo'lgan Nodirshoh Afshor o'ldirildi va uning imperiyasi parchalana boshladi. O'rta Osiyo xonliklarida ham siyosiy o'zgarishlar ro'y berdi. Ashtarxoniylar sulolasi o'rniga mang'itlar sulolasi hokimiyatga keldi, hozirgi Afg'oniston hududida yangi mustaqil milliy davlat tashkil

topib, xalqaro munosabatlarda yangi bosqich boshlandi. Tarixiy faktlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Buxoroda sulolalar almashinuvi mavjud siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tuzumga jiddiy o'zgarishlar olib kelmadi. Avvalgidek, urug' rahbarlarining markaziy hokimiyatga qarshi kurashi davom etdi. Aksincha, Afg'oniston markazlashgan davlatga aylanib, Ahmadshoh Durroniy (1747-1772) davrida o'z qudratining cho'qqisiga chiqdi. Shu bilan bir qatorda Turkistonning janubiy viloyatlari uchun Buxoro va Afg'oniston davlatlari o'rtasida to'qnashuvlar boshlandi. Tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Ahmadshoh Durroniy Janubiy Turkiston hududlarini bosib olish uchun Buxoro amirligining siyosiy ta'sirini kamaytirishga harakat qilgan. Buning uchun u ba'zi o'zbek urug'larining markaziy hokimiyatga qarshi kurashini qo'llab-quvvatladi.

2. Materiallar va usullar.

Mavzuni yorituvchi adabiyotlar xususida, avvalo, Rossiya imperiyasi Turkiston general gubernatorligi mavjud bo'lgan davrda yaratilgan "Turkiston to'plami"ni alohida ta'kidlash lozim. 1867-1917-yillarda yaratilgan ushbu manbada o'sha davr tarixiy faktlariga oid turli maqola va ma'lumotlar mavjud. Bu to'plamda Janubiy Turkiston viloyatlari Balx, Maymana, Shibirgan, Qunduz va boshqa joylar, ularning siyosiy-ijtimoiy tarixiga oid ma'lumotlar to'planning 70-jildidagi X.Vamberining sayohat xotiralarida berilgan. Shuningdek, V.V. Bartold, I. Bichurin, V.M. Masson, V.A. Afg'oniston va Buxoro o'rtasidagi munosabatlar Romodin asarlarida qayd etilgan. Gankovskiyning tadqiqotlarida afg'on qurolli kuchlarining rivojlanish tarixiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lsa, Y.Bregel tadqiqotlarida ko'proq Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari o'rtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratilgan.

3. Natija va muhokamalar.

Nemis olimi Anke fon Kugengel mo'g'ullar davri manbalariga tayangan holda, Kadi Vafõ Karmanagi («Tuhfayi Xoni»), Xumuli («Tarixi Xumuli»), Muhammad Sharif («Toj at-Tavorix»), burkutlik Tog'ay 1747-1750 yillarda Miyonkoldagi qabila - Janubiy Turkistonni egallash maqsadida Ahmadshoh Durroniy Murod qo'zg'olonini qo'llab-quvvatlaganini ko'rish mumkin [28. 78]. O'zbek urug'lari rahbarlarining o'zlari dastlab Afg'oniston amirlaridan yordam so'ragani, burkut qabilasining boshlig'i Tog'ay Murod va uning ba'zi hamkasblarining Kobul va Qandahorda bo'lganligining o'zi yetarli, degan xulosaga keldik. Ahmadshohning taxtga chiqishi, Ahmadshoh bilan aloqalar o'rnatishi yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlaydi [26. 26].

Ashtarxoniylar davrida Janubiy Turkiston yoki Balx viloyati o'zining iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishi jihatidan Buxorodan keyingi eng yirik markaz bo'lib, Ashtarxoniylar davrida valiahd shahzoda bu hududni boshqargan. Sulola almashish arafasida sodir bo'lgan voqealar jarayonida Balxda ham ayirmachilik harakatlari avj oldi. Len-Pol Stenli ma'lumotlarida Boqi Muhammad (1599-1605) davridan boshlab Balxda mustaqillikka erishish harakatlari kuchaygani qayd etiladi. 1752 yilda Balx (Janubiy Turkiston) Buxoro ta'siridan butunlay chiqib ketdi [13. 199]. Balxning afg'onlar tomonidan zabt etilishi 1752 yil "Turkestanskiy sbornik" ("Turkiston to'plami")da qayd etilgan bo'lib, bu voqea Buxoroning ahmoq amiri Abulg'ozida sodir bo'lgani va ular Buxoroni qaytarib olganliklari qayd etilgan [32. 167]. Ahmadshoh Durroniy o'z mamlakati mustaqilligi uchun 1752-yilgacha Eron bilan kurashgan, degan xulosaga kelish mumkin. Chunki faqat 1752-yilda u Nodirshohning nabirasi Shohruh bilan sulh tuzgan va shundan so'ng Maimana, Anxoy, Akcha, Shibirg'on, Saripul, Xulm, Badaxshon, Balx va Bomiyon bosib olindi. Shuningdek, venger olimi Vamberiham o'zini unchalik qiziqitirmaydigan ma'lumotlarni keltirganki, qo'zg'olonchi yerlar nazoratdan chiqib ketgan [8. 127]. Buxoro amirligidagi ichki siyosiy kurashlar Donyo'lbiiy davrida keskinlashganini tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tasdiqlaydi. Demak, u Janubiy Turkiston qabilalariga alohida e'tibor bermagan, degan xulosaga kelish mumkin. Tadqiqotchilar M.Orziev va A.Ahmadovlarning ma'lumotlariga ko'ra, 1750-1752 yillarda Amudaryoning chap qirg'og'ida joylashgan Balx, Shibirg'on, Anxoy, Qunduz, Maymana, Saripul, Xulm,

Gurzivon qabilalari afg'onlari Buxoro amirligi tarkibiga kirgan. Janubiy Turkistonning Buxoro amirligi tomonidan bosib olinishi uni Durrion davlatining doimiy raqibiga aylantirdi va kelgusida bir qator urushlarni keltirib chiqardi [21. 161]. Ayrim tarixchilarning yozishicha, Muhammad Rahimbiy o'z qo'shiniga ba'zi afg'on qabilalaridan askar olgan. Ular Eron hukmdori Nodirshoh xizmatida bo'lgan afg'on askarlarining bir qismi ekanligi taxmin qilinadi. Bu esa, ehtimol, ular Ahmadshoh bilan raqib bo'lgan afg'on qabilalarining vakillari yoki kelajakda Afg'onistonning ichki ishlariga aralashish uchun Buxoro amirligi tomonidan yollangan askarlar bo'lgan degan xulosaga keladi. Bu esa, o'z navbatida, Buxoro-Afg'on munosabatlarida salbiy oqibatlarga olib keldi. Tarixiy manbalar va adabiyotlardan olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Buxoroda Ashtarxoniyalar o'rnini egallagan mang'itlar sulolasini barcha urug' rahbarlari ham qo'llab-quvvatlamagan. Uning boshlig'i Muhammad Rahimxon o'z hokimiyatini tan olish uchun O'ratepa va Xo'jand, Kenagas, Bahrin, Qipchoq va boshqa qabilalar hokimlari bilan jang qilishga majbur bo'ldi. Rahimxon mahalliy hokimlarga qarshi jang qilish uchun afg'on askarlarini yollagan bo'lishi mumkin. Har holda, bu, shubhasiz, Afg'oniston davlati bilan munosabatlarni yomonlashtirgan bahonalardan biri edi. Mahalliy hokimlar va amirlar ham markaziy hokimiyatdan mustaqil bo'lish uchun doimo tashqaridan yordam olishga harakat qilganlar. Tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar yangidan tashkil topgan va kuchayib borayotgan Afg'oniston bu boradagi hamkorlardan biri bo'lganini tasdiqlaydi. Masalan, Hisordagi yuz qabilasining boshlig'i Muhammad Aminbiy 1753 yilda Afg'onistonga Cholibek va Muhammad Do'st boshchiligidagi elchilarni yuborib, Muhammad Rahimxonga qarshi kurashda Ahmadshohdan yordam so'ragani yuqoridagi fikrlarimizni asoslashga xizmat qiladi [26. 27]. Rahimxon vafotidan keyin O'ratepa va Xo'jandning qo'zg'olonchi hokimlari Jizzax, Xatirchi, Kattaqo'rg'on, Samarqandni egallab, hatto Buxoroga tahdid sola boshladilar. Bu davrda Buxoro Qo'qon, Afg'oniston, Xiva bilan ham urushlar olib bordi [18]. Bu yo'qotilgan Janubiy Turkiston yerlarini qaytarib olish yo'lidagi jiddiy to'siqlardan biri edi.

Janubiy Turkiston yoki Balx viloyatining Buxoro davlati tarkibidan chiqishi 1737-yilda Eron hukmdori Nodirshoh Afshorning o'g'li Rizoquli tomonidan bu yerlarni bosib olishi bilan boshlangan, desak mubolag'a bo'lmaydi. 1740-yilda Nodirshohning Hindiston, O'rta Osiyo va Eron o'rtasidagi muhim savdo yo'li markazi bo'lgan Balxdan Eron foydasiga voz kechish haqidagi iltimosini ashtarxonlik so'nggi xon Abulfayzxon qanoatlantirdi. O'shandan beri rasman Eronga qaram bo'lgan, lekin amalda mustaqil bo'lgan Badaxshon, Qunduz, Anderob, Xulm, Mozori Sharif, Balx, Bomiyon, Aqcha, Saripul, Andxoy, Maymana va Shibirg'on kabi 12 viloyat tashkil etilgan [29. 65]. Nodirshoh davlati inqirozga uchragach, bu yerlar yuqorida keltirilgan sabab va bahonalar tufayli Buxoro va Afg'oniston o'rtasidagi raqobat markaziga aylandi. Mamlakatning markaziy shahri hisoblangan Balx Afg'oniston garnizoni qarorgohi bo'lib xizmat qiladi va noibi tranzit markazi sifatida faoliyat yurita boshladi. Balx shahri 1772 yilgacha Afg'oniston Turkistonining markazi bo'lgan. O'sha yili vabodan aholining katta qismi nobud bo'lgach, hokim doimiy qarorgohini Mozori Sharifga ko'chiradi [22. 60]. Afg'oniston, ayniqsa, Yu.V. Gankovskiy Janubiy Turkiston (Balx) 1750-1752 yillarda Ahmadshoh Durrioniy tomonidan bosib olinganligini eslatib o'tadi. Shuningdek, Balx, Shibirg'on, Andxoy, Qunduz, Maymana hududlari ham istilolar sifatida ko'rsatilgan. XIX asr oxiri — XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy harakatlarda faol ishtirok etgan afg'on tarixchisi Mir G'ulom Gubor Ahmadshoh vaqtincha bosib olgan yerlar qatoriga Bagdis va Forobni ham kiritadi [6. 69]. Xullas, 1750-1752 yillarda bir qancha mayda beklar, ayniqsa, kattalaridan biri Badaxshon bo'ysundirilmagan. Badaxshon Afg'oniston davlati bo'lib, bu haqda keyinroq to'xtalib o'tamiz. Gankovskiyning yozishicha, Balxda afg'on garnizoni joylashgan bo'lsa-da, amalda hech kim afg'on amiriga bo'ysunmagan va shu sababli Ahmadshoh 1755-yilda bu yerlarni o'ziga bo'ysundirish uchun ikkinchi marta qo'shin yig'ishga majbur bo'lgan [5. 29]. Ayrim tarixiy adabiyotlarda Afg'onistonga qo'shib olingan beklarning faqat nomiga

bo'ysunishlari, Afg'oniston xazinasiga bir so'm ham soliq to'lamaganliklari haqida ham ma'lumotlar uchratish mumkin [10. 130]. Bundan ham Janubiy Turkiston beliklari afg'onlar yordamida Buxoro davlatidan mustaqil bo'lish uchun afg'on amirlaridan foydalangan bo'lishi mumkin, degan xulosaga keladi. Katta ehtimol bilan o'zbeklar boy o'ljalarni qo'lga kiritib, faol tashqi siyosat olib borayotgan Ahmadshoh Durroniy davlatiga xizmat qilmoqchi bo'lgan. Aytish mumkinki, ular uni ichki siyosiy kurashlar avj olgan Buxoro amirligidan ham yuqoriga qo'yganlar. Chunki, 1757-yilda Ahmadshohning Hindistonga qilgan harbiy yurishida o'zbeklar soni 50 ming, undagi o'zbeklar soni esa 12 ming edi. Boshqa tomondan, Ahmadshoh Durroniy Janubiy Turkiston yerlarini o'z qo'lida ushlab turish uchun ko'chirish yoki boshqacha aytganda, mustamlakachilik ishlarini olib boradi. Uning hukmronligi davrida harbiy xizmatni o'tagan 5000 afg'on Balx chekkasiga ko'chirilib, ularning xizmatiga ko'ra zauj (6 xarvar) va fard (3 xarvar) miqdorida hosil beradigan yer uchastkasi bo'linib berilgan. ularning avlodlariga meros qoldirish sharti [11. 17]. Ahmadshoh davrida Hindukush shimolidagi yerlarni butunlay o'ziga bo'ysundirishga bir necha bor urinishlar qilingan. 1750-1752 va 1755-yillarda Badaxshonni egallash va uning Mirini jazolash maqsadida Ahmadshoh Durroniyning eng ishonchli sarkardasi Shoh Valixon muvaffaqiyatli yurish qildi va Mir Sultonshoh qatl etildi. Taxtga qashg'ar xojalaridan Muhammad Eminxo'ja o'rnatiladi. Badaxshon vassal davlat sifatida Afg'onistonga bo'ysunadi. Biroq tobelik faqat 1772-yilda Ahmadshoh vafotigacha bo'lgan. Tarixiy adabiyotlarda Eminxo'ja vafotidan keyin Sultonshohning o'g'li taxtga o'tirgani qayd etilgan [14. 31-32].

Hindistonlik musulmon, ingliz josuslik xizmati vakili Mir Izzatulloh 1812 yilda Badaxshonda Sultonshohning o'g'li Mir Muhammadshoh hukmdor bo'lganligini yozadi [7. 17]. Aytish mumkinki, Burxoniddinxo'ja va Jahonxo'janing Badaxshon hukmdori Sultonshoh tomonidan Qashg'arda Xitoy Qing davlati hukmronligiga qarshi qatl etilishi yuqorida tilga olingan istiloga sabab bo'lgan. Ajdar Taxallusni olgan Sultonshoh tomonidan Qashg'ar bekalarini qatl etishi uning mintaqada Xitoyga vassalom siyosatini olib borishini anglatardi. O'sha davr manbalarida Qing davlati har yili Sultonshohga sovg'alar yuborib turishi qayd etilgan [23. 545]. Xitoy manbalarini rus tiliga tarjima qilgan N.Ya Badaxshon hukmdori Sultonshohning Xitoy Tsing imperiyasiga vassal qaramligi, Tsyanlun saroyiga o'lpon jo'natganligi, shuningdek, unga xizmatlari uchun Xitoy saroyi ikkinchi darajali general unvoni berilgani kabi ma'lumotlarni Bichurin ham keltirganini ko'rish mumkin [2. 142-143].

Mustaqil Badaxshon knyazligining tashkil topishi XVII asrga to'g'ri keladi. Uning asoschisi Badaxshon markazi Fayzobod shahrini qurgan shaxs sanalgan Yorbekxonidir. 1647-yilda Badaxshon shayboniylar tomonidan bosib olinib, Yorbekxon (ba'zi tarixiy adabiyotlarda Shayboniy Ubaydullaxon Badaxshonni egallaganidan so'ng Yorbekxonni hokim etib tayinlagani, tezda o'zini mustaqil deb e'lon qilgani haqida ham ma'lumotlar bor. U Yorbekning so'nggi avlodi Mir Muhammadshohni 1822 yilda taxtdan tushirib, Mirzo Kalonni Badaxshonga hokim qilib tayinladi va hatto Qunduzni zabt etdi. Uning vorisi Mirshoh Nizomiddin 1867 yildan boshlab taxtga da'vogar bo'lgan. Mahmudshoh 1869 yilda afg'onlar yordamida Jahondarshohni taxtdan ag'darib tashladi. 1874-yilda Farg'onaga borishga majbur bo'lgan Mahmudshoh afg'onlar tomonidan ag'darildi va Badaxshonning mustaqilligi to'xtatildi [1]. Shug'on va Vaxon orqali Badaxshonga yaqinlashdi. Yashil ko'lida "Turkiston kolleksiyasi"da xitoy askarlari sharafiga yodgorlik o'rnatilgani buning isboti sifatida batafsil keltirilgan [31. 11].

Badaxshonga qochgan xo'jayinlarni o'ldirish har yili Xitoy tomonidan Badaxshon hukmdorlariga amalga oshirilganligi, A. Bornsning xabarlariga ko'ra, Badaxshon Qunduz hokimi Murodbek uni bosib olguncha davom etganligi qayd etilgan. Bu voqeadan keyin besh yil o'tdi [24. 315]. Adabiyotdagi tarixiy manbalar va ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Xitoy davlati shu viloyatlar hokimlariga Shug'on, Ro'shon, Sariko'l, Kanjut, Vaxon, savdo yo'li orqali pul to'lash evaziga karvonlar xavfsizligini ta'minlashga harakat qilgan.

Sharqiy Turkistonda Yoqubbekning Yetti shahar davlati tashkil topishidan oldin Hindiston va Afg'onistonga. 25. 126]. Shu yo'ning markazida joylashgan Badaxshon karvonlar xavfsizligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega bo'lganiga shubha yo'q. Bu voqealar chog'ida Ahmadshoh Durroniyning Xitoyga qarshi O'rta Osiyodagi musulmon davlatlarining harbiy koalitsiyasini tashkil etishga urinishi ro'y berdi va Buxoro amirligi bu ittifoqqa qarshi edi, degan xulosaga kelishimizga yetarli asoslar mavjud. Chunki ikki davlat o'rtasidagi hududiy nizolar bu ittifoqning to'liq shakllanishiga to'sqinlik qildi. Bu jarayonlarga Buxoro davlatining munosabati haqida tarixiy manbalar va adabiyotlarda ma'lumot uchramaganimiz xulosa qilishimizga asos bo'ldi. 1760-1770 yillar oralig'ida Buxoro va Afg'oniston davlatlari o'rtasidagi davr haqidagi ma'lumotlarimiz to'g'ri va to'liq emas. Ahmadshoh Durroniy vafoti bilan Qunduz begim qo'zg'olon ko'tardi. Ahmadshohning vorisi Temurshoh uch marta qo'shinini tortib olgan taqdirda ham muvaffaqiyatga erisha olmadi. 1789-yilda katta qo'shin olib chiqilgach, Qunduz vassalomni tan oldi. Biroq, to'liq bo'ysunish mumkin emas edi [5. 30]. Bu davrda Buxorodagi ichki nizolarni qisman hal qilgan amir Shohmurod (1785-1800) Janubiy Turkiston yerlari uchun kurashga boradi. Jang qilish Boshlash uchun bahona sifatida "Turkiston to'plami"da Amir Shohmurodning Marvga shialarga qarshi harbiy yurishida Afg'on amiri Temurshoh (1772-1793) sabab va bahona sifatida marviylarga yordam bergani qayd etilgan [8. 122]. Marv kelajakda janubi-g'arbda Buxoroga xavf tug'dirmasligi sababli uning 40 ming aholisi zo'rlik bilan Buxoro chekkasiga ko'chirilib, bo'lajak urushlar uchun zamin hozirlangan [27. 21]. Ahmadshoh vafotidan keyin Afg'onistonda ichki siyosiy vaziyat og'irlashib, Temurshoh yirik Barakzay qabilasi, ko'p sonli afg'onlar qo'zg'olonining oldini olish maqsadida davlat poytaxtini Qandahordan Kobulga ko'chirdi. Uning davrida Amudaryoning chap qirg'og'idagi beklar faqat nomi bilan Afg'on davlatiga tobe bo'lgan, bu haqda fundamental adabiyotlarda qayd etilgan [12. 573]. Temurshoh markaziy hokimiyatni mustahkamlash va askar yollashda urug'larga qaramlikni kamaytirish maqsadida o'z qo'shiniga tog'tojiklarini va hatto jungorlarni ham qabul qila boshlaydi [11. 4]. Amudaryoning chap qirg'og'idagi o'zbek qo'rg'onlari Temurshoh davrida yana jang maydoniga aylandi. Birinchidan, Temurshohning bu viloyatlar ustidan hukmronligi faqat nomda edi. Shuningdek, Temurshoh davrida hech kim Turkiston o'lkalariga hokim bo'lib kelishni istamagan. Zamondoshlari aytgan kulgili hikoyalarga ko'ra, sayyor masxarabozlar, maymun va ilonchilar "Turkistonga hokim bo'lib ketmoqchimisiz?" degan savolga javoban o'zlarini yerga tashlab, nima deb so'ra boshlashgan. Yu.V. Gankovskiy keltirgan [5. 30]. Bunday latifalar bir tomondan Buxoro hukmdori Shohmurod Temurshoh davrida, ikkinchi tomondan Eron Qojarlar sulolasi vakillarining yurtimizga qilgan hujumlarini qaytarish uchun paydo bo'lishida asosli tarixiy haqiqat bor. Hirot va Balx majbur qilinganligi fundamental adabiyotlarda qayd etilgan [19. 135]. 1788-yilda Temurshohning Hindistonga qilgan harbiy yurishida Buxoro amiri Shohmurod Afg'oniston Turkistonini bosib oldi.

Temurshohning o'zi katta qo'shin bilan Shohmurodga qarshi chiqqan bo'lsa-da, har ikki tomon ham hal qiluvchi jangdan cho'chiganligi tarixiy adabiyotlarda qayd etilgan [29. 73]. A.Vamberining yozishicha, Amir Shohmurodning Janubiy Turkistonga hujumi Temurshohning Hindistondagi Bagalpurdagi harbiy yurishiga to'g'ri kelgan, Temurshoh keyingi yili 100 ming kishilik qo'shin bilan, ya'ni 1789 yilda Shohmurodga sodiq bo'lgan Oqcha hokimi Rahmatbiy, Kelifga qochib ketdi, ikkovi o'rtasida sulh tuzilgach, Temurshoh vafot etdi. (1793)gacha amir Shohmurod Janubiy Turkistonga hujum qilmadi [8. 128-129]. Ushbu sulhdan keyin, ehtimol, alohida yangi shartnoma tuzilmagan. Har holda, bu tarixiy adabiyotda bu haqda hech qanday ma'lumot yo'q. Shuning uchun bo'lsa kerak, mang'itlar davrining ayrim tarixchilari bu tinchlik keyingi hukmdorlar davrida ham amal qilgan, deb hisoblashadi. Masalan, xuddi shunday gaplarni Xumuliy asarida uchratish mumkin. Asar yozilgan sanaga ko'ra, nemis olimi fon Kyugengel Shohmurod va Temurshoh o'rtasidagi tinchlik 1837-1838 yillarda Xumuliy tomonidan e'lon qilingan, degan fikrni ilgari suradi [28. 165].

Ba'zi tarixiy adabiyotlarda Temurshohning o'zi Balx viloyati uchun Shohmurodga qarshi yurish qilmagani qayd etiladi va 100 ming askar soni bo'rttirib ko'rsatiladi. Hindistonga harbiy yurish davom etar ekan, Temurshoh sarkardalaridan biri Abdullatifxon 40 ming kishilik qo'shin bilan Amir Shohmurodga qarshi kelgani haqidagi ma'lumotlarni o'qishimiz mumkin [11. 12]. Nemis olimi Anke fon Kyugengel Shohmurod va Temurshoh o'rtasidagi tinchlikka ko'ra, mang'it davri manbalari ma'lumotlariga asoslanib, Balx va Badaxshon Afg'onistonga, Maymana va Andxoy esa Buxoroga qarashli bo'lishi kelishilganligini ta'kidlaydi [28. 85]. "Qashquli Salimi"da Shohmurodning Temurshohni jangda qanday mag'lub etgani, bu jang Aqcha hududida bo'lib o'tgani, Temurshoh Kobulga qaytib kelgani haqidagi ma'lumotlarni o'qishimiz mumkin [15. 290]. Amir Shohmurodning Temurshohga qarshi kurashi chet el adabiyotida ham ma'lum darajada muvaffaqiyatli bo'lib, u Maymana va Oqchanning g'arbiy qismlarini Buxoro ta'sirida ushlab turishga muvaffaq bo'lganligi bilan bog'liq ma'lumotlarni uchratamiz [4. 396]. V.M. Masson va V.A. Romodinlarning fikricha, bu ikkisi o'rtasidagi kurash amalda vaziyatga hech qanday o'zgarishlar keltirmagan [14. 143]. Yu.V. Gankovskiy Afg'oniston, Hindiston, Turkiya kabi mamlakatlarda elchi bo'lgan va o'sha davr voqeliklariga guvoh bo'lgan Abdul Karim Buxoriy, Rahmatullohxon Afshor Temurshoh davrida Janubiy Turkistonning yana bir muhim shahri bo'lgan Andxoy hokimi bo'lgan hamda Temurshoh nomiga xutba o'qildi. Rahmatulla vafotidan keyin taxtga o'tirgan o'g'li Yulduzxon butunlay mustaqil bo'ldi. 18-asr oxiri 19-asr boshlarida Janubiy Turkiston o'lkasida haqiqiy hokimiyat Xulm hukmdori Qlich Arslonxon qo'lida bo'lganligi haqida ham ma'lumotlar mavjud [5. 31]. Yuqoridagi mulohazalardan shunday xulosa qilish mumkinki, Shohmurod va Temurshoh o'rtasidagi kurashda Janubiy Turkiston vayron bo'lgan bo'lsa-da, mahalliy beklar o'z mustaqilligini qo'l bilan saqlab qolishga harakat qilgan, ba'zi beklar esa bu vazifani uddalay olganlar.

Amir Shohmurodning Janubiy Turkistonga navbatdagi yurishi Temurshoh vafotidan keyin boshlandi. Temurshoh vorisi Zamonshoh (1792-1800) davrida Afg'onistonda ichki siyosiy vaziyat og'irlashadi. Barakzoy qabilalari bilan raqobat, Eron bilan boshlangan urush afg'on davlatidan Buxoro amiri Shohmuroddan Balx va uning atrofiga bo'lgan da'vosidan voz kechishni talab qilishiga sabab bo'ladi. Bu haqda tarixiy manbalar va adabiyotlarda turlicha ma'lumotlar bor. A.Vamberi Shohmurod bilan Zamonshoh o'rtasidagi kurashda, Balx qamalida va u yerdagi afg'on komendanti qo'lga olinganda, qamalda qolgan afg'on askarlari tez yordamga kelishlariga umid qilib taslim bo'lmaganliklari, Zamonshoh Shohmurodning talabiga rozi bo'lganligi haqidagi jumalarni yozib qoldirgan. Ichki va tashqi vaziyatdan kelib chiqib, S.A. Shumov va A.R. Andreev amir Ma'sum (Shohmurod) 1793-yil bahorida Balxni qamal qildi, lekin 1794-yilda o'zaro kurashlardan so'ng (garchi kurashlar yetarlicha ochib berilmagan bo'lsa-da) avvalgi chegaralarni tiklashga qaratilgan sulh imzolanganligini eslatib o'tdilar [8. 130; 27. 75]. Tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tahlili haqiqatan ham Shohmurod bilan Zamonshohlar o'rtasida kelishuv bo'lgan degan xulosaga asos bo'la oladi. Zamonshohning ukasi Mahmudshoh ukasiga qarshi bosh ko'tarib, mag'lubiyatga uchragach, 1799-yilda Buxoroga qochib ketadi. Zamonshoh elchi yuborib, Mahmudni Buxoroda qoldirmaslikni, uni o'ziga berishni so'radi. Natijada Mahmudshoh Xivaga ketishga majbur bo'ladi. Muhammad Rahimxon uni shu yerda kutib oldi [8. 130]. Mahmudshohning qo'lga tusha olmagan Zamonshohni Eron Qojarlar sulolasi bilan Buxoro va Xiva xonliklariga qarshi harbiy ittifoq tuzishga olib keladi. Buxoro va Xiva davlatlari uchun katta tashqi xavf vujudga keldi. Biroq 1799-yilda Zamonshohning uning vaziri Sarafro'zxon o'rtasida nizo kelib, Sarafro'z qatl etiladi. Bu Sarafro'zxon boshchiligidagi Barakzoy qabilasining qo'zg'oloniga sabab bo'ladi va Mahmudshoh Zamonshohga qarshi Xivadan chaqirib olinadi va taxtga o'tiriladi. Mag'lub bo'lgan Zamonshohning ko'ziga tortildi [27. 75]. Zamonshoh kelajakdagi taqdiridan qo'rqib, Buxoro amirligiga qochishga muvaffaq bo'ladi va umrining oxirigacha

bu yerda bo'lgani haqidagi ma'lumotlar tarixiy adabiyotlarda saqlanib qolgan. Keyinchalik Afg'onistonda haqiqiy hokimiyatni qo'lga kiritgan Fattxon (Barakzaylar boshlig'i) Xiva xoni bilan ittifoqchilikda Eronga qarshi harbiy yurishlar qilgani ma'lum[17].

4. Xulosa.

18-asr o'rtalarida boshlangan Buxoro-Afg'oniston davlatlarining siyosiy munosabatlarida ko'rish mumkin bo'lgan asosiy omillarni quyidagicha baholash mumkin. Birinchidan, mustaqil Afg'oniston davlatini barpo etish va bosqinchilik siyosatini boshlash. Ikkinchidan, dastlabki davrda Buxoro davlatida sulola almashishi va ichki siyosiy tartibsizliklar. Uchinchidan, 18-asr oxirida Afg'onistondagi siyosiy beqarorlik va Buxoroda ma'lum markazlashuv jarayonining boshlanishi, avval boy berilgan yerlarni birlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlarning boshlanishi deb hisoblash mumkin. Bu jarayon 19-asr davomida keskinlikning asosiy sababi bo'lib qoldi.

ADABIYOTLAR

1. Bartold V.V. Sochinenia. Tarixiy geografiya bo'yicha ish. Tom. III. - M.: Nauka, 1965. - 711 b. 2. Bichurin N.Ya. (Iakinf) Ocherki Chungarii i Vostochnago Turkestana. V drevnem i nyneshnem sostoyanii. (Chast I-II. Sankt-Peterburg. 1829.)

3. Boboqulov I.I. Afg'oniston. Lug'at - ma'lumotnoma / I.I. Boboqulov. (T «Kompleks bosib chiqarish», 2021 yil)

4. Bregel Y. Yangi o'zbek davlatlari: Buxoro, Xiva va Xo'qon: c/ 1750-1886//Ichki Osiyoning Kembrij tarixi: Chingiziy (Di Kosmo N., Frank A., Golden P.B/ tahriri tahriri). (Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 2009)

5. Gankovskiy Yu.V. Durrani imperiyasi. Ma'muriy va harbiy tuzum bo'yicha insho. - M.: Izdatelstvo Vostochnoy adabiyoti. 1958. - 170 b.

6. Davlatyorov F.N. Mir G'ulom Muhammad Gubaraning Afg'onistonning yangi va yangi tarixini o'rganishiga qo'shgan hissasi (1747-1957). dissertatsiya na soiskanie uchennoy stepi candida istoricheskixscience - Dushanbe 2018. - 178 b.

7. Zilzila K. Rittera: geografiya stran Azii nakhodyashchikhsya v neposredstvennyx snosheniyax s Rossieyu Vostochnyy ili Kitayskiy Turkiston. Izdano imperatorskim russkim geograficheskim obshchestvom. - S.-Peterburg 1869. //Turkestanskiy sbornik Tom. 17. - 284 b.

8. Buxoriy va Movarono'nliklarning qadimgi davr boshlarigacha bo'lgan tarixi. Germanome Vamberi. Tarjima A.I. Pavlovskago. - St. Peterburg. 1873. //Turkiston sbornik. Tom-70. - 228 b.

9. Ismoilova B. Buxoro amirligining XVII asrning ikkinchi yarmi-XIX asr o'rtalaridagi siyosiy tarixi. Avtoreferat na soiskanie doktor istoricheskikh nauk. - Xo'jand. 2004. <http://cheloveknauka.com/politicheskoe-i-sotsialno-ekonomicheskoe-polojenie-bukharskogo-emirata#ixzz5SwlNgYG3>

10. Istoriya Afghanistan s drevneyshih vremyon do nashih day/Otv. ed. Yu.V. Gankovskiy. - M.: Mysl, 1982. - 386 b. Istoriya voorujennyx sil Afghanistan 1747-1977. //Masul muharrir Yu.V. Gankovskiy. - M.: Nauka, 1985. - 204 b.

11. O'rta asrlarda mamlakat tarixi. - M.: Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury izdatelstva Nauka, 1970. - 640 b.

12. Len-Pool St. Musulmonlar sulolasi: Xronologicheskie i genealogicheskie tablitsy s istoricheskimi vvedeniyami/ Stenli Len-Pool; Per. Ingliz primech. Doping. V.V. Bartolomeyda. - Novoe izd., Perepech. S izd. 1899 yil - M.: Vost. Lit.: Muravey, 2004. - 311 b.

13. Masson V.M., Romodin V.A. Istoriya Afg'oniston: Afg'oniston novoe vremya/ otvetstvennye redaktory: R.T. Axramovich, O.V. Gankovskiy, V.A. Jonli narsalar. II jild. - M.: Nauka, 1965. - 550 b.

14. Mirzo Salimbek. Qashkoli Salimii tarixi ibtidoi va nihoi on. - Buxoro.: "Buxoro" nashriyoti, 2003. - 344 b.

15. Mirzo Olim Mahmud hoji. Turkiston tarixi. - T.: Yangi asr avlodi, 2009. - 244 b.
16. Muhammad Tag'ixon. Otmenitel predydushih tarixiy (Nasikh-ut-tavorix). Per. N. Dyakonovoy // Materialy po istorii Turkman i Turkmenii, Tom. II. XVI-XIX asrlar. Iranskiye, Bukarskiye va Xivinskiye istochniki. - M-L.: AN SSSR, 1938. - S. 222. (URL: http://www/voslit/info/Text/rus17/Muhammad_tagi_chan/text1.htm)
17. Muhammadrizo H. XIX-XX asr oxirlarida Markaziy Osiyodagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar. autoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepei dissretatsii na soiskanie uchenoy stepei nomzodi istoricheskikh nauk. - Dushanba-2007. <http://cheloveknauka.com/politicheskoe-ekonomicheskoe-ikulturnyi-preobrazovaniya-v-sredney-azii-v-xix-nachale-xx-vv#ixzz5Swkw7wt>
18. Novaya istoriya stran zarubezhnoy Azii i Afriki. Izdanie vtoroe, ispravlennoe men dopolnennye. Universitetlar uchun o'qitish va o'qitish sohasida RSFSR Oliy va o'rta ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan. - Leningrad. Izdatelstvo Leningradskogo universiteti 1971. - 544b.
19. O karvonnoy torgovlya s Jungarskoy Bukhariyey. // Turkestanskiy sbornik jild. 11. - S. 253-345 b. 20. Orziev M.Z., Ahmadov A.X. Ahmadshoh Durrioniyning Xitoyning Qing bilan aloqalari haqida
21. Orziev M.Z., Ahmadov A.X. Ahmadshoh Durrioniyning Xitoyning Qing davlati bilan aloqalari haqida. // BuxDU ilmiy ma'lumotlari. 2018 yil 1-son. - B. 159-164.
22. Ocheiki Afg'oniston. // Turkiston sbornik. Tom-381. - S. 49a-74v.
23. Premechaniya i dopolneniya perevodchika. // Turkiston sbornik Tom. 18. - S. 288-546.
24. Puteshestvie v Bukhara: Razkazakh o plavanii po Indu ot morya do Lagora s podarkami Velikobritanskago rolya i otchyot o puteshestviei iz Indii v Kobul, Tatariyu i Persiyu. Predprin'yatom po predpisaniyu vysshago pravitelstva Indii v 1831, 1832 va 1833 godax leitenatomom Ost-Indiyskoy slujby Aleksandr Bornsom. - M.: V universitetskoy tipografii 1848. // Turkestanskiy sbornik. Tom-39. - 502 b.
25. Shvetsiya o stranax po verhove Amudari. Bastakor I. Minayev. - S. Peterburg. Tipografiya V.S. Balasheva 1879. // Turkestanskiy sbornik. Tom-286. - 273 b.
26. Sodiqov M. Buxoro amirligidagi elchilik aloqalari / / Moziydan Sado. Yo'q. 2002 yil 4 (16) - B. 26-28.
27. Srednyaya Aziya i vodvorenje v ney ruskoy grajdanstvennosti. S kartoyu Sredney Azii. Bosh shtab kapitani L. Kostenko tomonidan tuzilgan. izdanie A.S. Bozunova. - S.-Peterburg. Tipografiya V. Bezobrazova i komp. 1870. // Turkiston sbornik. Tom-29. - 399 b.
28. Von Kugengel Anke. Ligitimation Sredneaziatskoy dynastii mangitov v proizvedeniyax ix istorikov (XVIII-XIX asrlar). - Almati: Izdatelstvo «Dyke-Press», - 2004. - 516 b.
29. Shumov S.A., Andreev A.R. Afg'oniston tarixi. Hujjatli tergov. - M.: Kraft, 2002. - 236 b. kasal.
30. Shoxumorov A. Radelenie Badaxshana i sudby ismailizima. Otv. ed. N.M. Emelyanova. - M.: IV RAN; Dushanbe: IV ANT, 2008. - 128 b.
31. Shuning uchun. Afg'on insho. // Turkiston sbornik. Tom. 373. - 101 b.
32. Yujakov. Yu. Abdurahmonxon Afg'onskiy. // Turkiston sbornik. Tom-373. - S. 159-174.